

ANDRIJ ZAJAC

Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki

*Urzednicy najemni i sluzba w miastach Wołynia
w drugiej polowie XVI – pierwszej polowie XVII wieku*

W dawnej Rzeczypospolitej normalne funkcjonowanie miasta nie było możliwe bez rady i ławy miejskiej, ale także mniejszego czy większego udziału całego zastępu najmowanych przez miasto urzędników oraz służby. Mowa tu o: pisarzu, szafarzu (ekonomie), instygatorze, nocnym stróżu, kacie, straży miejskiej, służbie wójtowskiej. Mała liczba zachowanych ksiąg miejskich utrudnia badania nad tym zagadnieniem, jednak księgi ziemskie, a zwłaszcza księgi grodzkie, które przetrwały niemal w komplecie, pozwalają w ogólnym zarysie określić, jak funkcjonowała służba i urzędnicy najemni ok. poł. XVI w., a więc w okresie, kiedy na Wołyniu powstało dużo materiału źródłowego. W ukraińskiej historiografii zagadnienie to poruszał Wasyl Maroczkin¹, a badania monograficzne poświęcone wybranym miastom Wołynia publikowała Natalija Biłous².

Pisarze. Działalność rady miejskiej wymagała prowadzenia ksiąg miejskich oraz innej dokumentacji, co swoją drogą stwarzało warunki do pracy dla pisarza miejskiego. Henryk Samsonowicz twierdził, że pisarz był ważną postacią dla całego systemu władzy miejskiej, przez którą przechodziła cała dokumentacja miasta³. Z kolei Bartło-

¹ В. Марочкін, *Українське місто від XV до середини XVII ст. Звичаєво-правова атрибутика як історичне джерело. Історична монографія*, Торонто 1999.

² N. Biłous, *Службы міськіє на ratuszu в містах Воłynя в XVI-XVII в.*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2015, t. 75, s. 225-238; Н. Білоус, *Стражі порядку у пізньюсередньовічному Луцьку*, „Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник ЛДІКЗ” 2012, вип. 8, s. 121-128.

³ H. Samsonowicz, *Z badań nad kancelarią miast w Polsce w XV w.*, „Miscelanea Historico-Archivistica” 1985, t. 1, s. 245.

miej Groicki trafnie zauważał, że pisarz „gdy jest godny uczciwy, stateczny, trzeźwi [!] okrasą a klejnotem jest miejskim”⁴.

Specyfika materiału źródłowego nie pozwala określić, w ilu miastach na Wołyniu były prowadzone księgi miejskie. Można natomiast z całą pewnością powiedzieć, że takich miast było co najmniej dwadzieścia. Prócz tego zachowały się wzmianki o pisarzach z czterdziestu innych miast (zob. aneks). Ich obecność należy z dużą dozą prawdopodobieństwa powiązać właśnie z prowadzeniem ksiąg miejskich. Tak więc możemy mówić o co najmniej sześćdziesięciu miastach, w których prowadzono dokumentację miejską, choć prawdopodobnie takich miast było więcej. Paradoks polega na tym, że ludzie, którzy „pisali miejską historię”, sami pozostawali w cieniu.

W przypadku zdecydowanej większości miast, w których pracowali pisarze, odnotowujemy wzmianki o miejskich pisarzach, ale bez rozróżnienia, czy byli to pisarze radzieccy czy wójtowscy. Tylko pisarzy: Stanisława Orchowskiego (Nowe Połonne)⁵ i Samuela Zubrzyckiego (Torczyn)⁶ określono w źródłach jako pisarzy radzieckich. Z kolei w takich miastach jak Łuck, Włodzimierz czy Krzemieniec (choć nie zawsze tak było) funkcjonowały odrębne urzędy pisarza radzieckiego i ławniczego. Znane są przykłady Iwana Połowkowicza z Łucka (1616 r.)⁷ i Andrzeja Iwanowicza Kwaśniewicza (1619 r.)⁸, którzy wykonywali jednocześnie obowiązki tak radzieckiego, jak i wójtowskiego pisarza. Najwięcej informacji na temat miejskich pisarzy zachowało się w przypadku Łucka.

Stan społeczny, z którego wywodzili się miejscy pisarze, był tylko sporadycznie odnotowywany w źródłach. Na podstawie imion i nazwisk można przypuszczać, że co najmniej połowa miała pochodzenie szlacheckie. Jako szlachta zostali określeni: Jan Czarnacki (Włodzimierz)⁹, Jan Borysowicz Zawalski (Włodzimierz)¹⁰, Wasyl Jarmohen (Włodzimierz)¹¹, Mykoła Skibniewski (Derażnia)¹², Grzegorz Skoldycki (Kowel)¹³, Łukasz Stefanowicz (Łuck)¹⁴, Jan Tomkiewicz (Łuck)¹⁵, Wojciech Nasiłowski (Aleksandria)¹⁶, Stanisław Michajłowicz (Ostropol)¹⁷, Jan Pawłowski (Połonne)¹⁸, Łukasz Rawiński (Sokół)¹⁹. Na mieszczańskie pochodzenie wskazano w przypadku Iwa-

⁴ B. Groicki, *Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburgskiego w Koronie Polskiej*, red. i wstęp K. Koranyi, tłum. J. Sawicki, Warszawa 1953, s. 41.

⁵ Центральний історичний архів України у Києві (dalej: ЦДІАУК), ф. 28, оп. 1, спр. 82, арк. 330v (1609 r.).

⁶ Ibidem, ф. 25, оп. 1, спр. 111, арк. 233v (1619 r.).

⁷ Ibidem, спр. 105, арк. 407.

⁸ Ibidem, спр. 211, арк. 264.

⁹ Ibidem, ф. 28, оп. 1, спр. 14, арк. 390 (1581 r.).

¹⁰ Ibidem, спр. 58, арк. 63, 119 (1624 r.).

¹¹ Ibidem, спр. 64, арк. 146v. (1630 r.).

¹² Ibidem, ф. 25, оп. 1, спр. 83, арк. 95 (1609 r.).

¹³ Ibidem, ф. 28, оп. 1, спр. 82, арк. 469 (1646 r.).

¹⁴ Ibidem, ф. 25, оп. 1, спр. 45, арк. 945 (1594 r.).

¹⁵ Ibidem, ф. 23, оп. 1, спр. 1, арк. 8 (1638 r.).

¹⁶ Ibidem, ф. 25, оп. 1, спр. 159, арк. 741v.

¹⁷ Ibidem, спр. 214, арк. 259v (1638 r.); спр. 222, арк. 865 (1640 r.).

¹⁸ Ibidem, спр. 214, арк. 259v-260 (1638 r.).

¹⁹ Ibidem, спр. 109, арк. 153v (1618 r.).

na Polowkowicza (1621 r.)²⁰ oraz Iwana Kwasniewicza (1637 r.)²¹; pierwszego z nich nazwano „znamienitym”, drugiego „uczciwym” (godnym, poczciwym). W przypadku Łucka i Włodzimierza imiona i nazwiska pisarzy były w większości ruskie, w pozostałych miastach dominowały polskie.

Wstępując na urząd, pisarze składali przysięgę, co niekiedy podkreślano w dokumentach. „Przysięgłymi” określono następujących pisarzy: Jana Chojeńskiego (Jędrzejów)²², Marcina Kurenicza (Beresteczko)²³, Błażeja Sebastianowicza (Łuck)²⁴, Konstantina Jackowicza (Łuck)²⁵, Stanisława Wichrowskiego (Łuck)²⁶, Alberta Gołębiowicza (Ostróg)²⁷, Stanisława Michajłowicza (Ostropol)²⁸, Jana Pawłowskiego (1638 r.)²⁹, Jana Zahajkę (Torczyn)³⁰. Dnia 3 marca 1639 r. w obecności wójta Andrzeja Zahorowskiego, burmistrza, rajców i ławników łucki pisarz Jan Tomkiewicz, zgodnie z „formą, w prawie magdeburskim zapisaną”, przysięgał dosłownie tak, jak zostało to opisane w dziele Bartłomieja Groickiego³¹. Pisarz obiecywał być wiernym miastu, nie zdradzać miejskich tajemnic, uczciwie opisywać w księgach przebieg sądowych posiedzeń oraz odnotowywać doręczzone mu dokumenty, bez względu na materialny status mieszczan i nie łakomić się na łapówki. Po złożeniu przysięgi rada miejska za zgodą wójta i społeczności miejskiej określała uposażenie pisarza: 10 kup groszy litewskich, 3,5 łokcia dobrego falendyszu na dolman (mundur), pole z „zaściankiem”, które uprzednio należało do rady, z czynszem i dziesięciną³². Andrzej Iwanowicz Kwasniewicz, który w 1637 r. był od pół roku pisarzem, miał za ten okres otrzymać 100 złotych, co oznacza, że roczna pensja pisarza mogła wynosić ok. 200 złotych rocznie³³. Przy wyborze radnych miejskich w Milanowiczach (w 1634 r.) zaznaczano, że aby opłacić pisarza miejskiego, Pawła Remiszewskiego, ławnicy zarządzili pobranie po jednym groszu od każdego budynku w mieście, a pisarz był zwolniony z opłacania miejskich podatków³⁴. Zdarzało się, że pisarzem bywał człowiek niezaprzyrzeczony, jak i nawet niemieszkający na stałe w mieście – tak było w Łucku w 1595 r., jak wynika ze skargi tamtejszych mieszczan złożonej na wójta Grzegorza Kołmowskiego. Nazwiska pisarza co prawda nie podano, ale możemy przypuszczać, że był nim Łukasz Stefanowicz, który był wymieniany jako wójtowski pisarz jeszcze w lipcu 1594 r.³⁵ Niezaprzyrzeczonego pisarza utrzymywał także wójt krzemieniecki Mikołaj Mysłow-

²⁰ Ibidem, спр. 120, арк. 824.

²¹ Ibidem, спр. 208, арк. 335v.

²² Ibidem, спр. 172, арк. 341 (1630 r.).

²³ Ibidem, спр. 134, арк. 943v (1635 r.).

²⁴ Ibidem, спр. 157, арк. 521 (1627 r.).

²⁵ Ibidem, спр. 185, арк. 51v; спр. 187, арк. 928 (1633 r.).

²⁶ Ibidem, спр. 260, арк. 1003v (1648 r.).

²⁷ Ibidem, ф. 2228, оп. 1, спр. 3, арк. 2 (1624 r.).

²⁸ Ibidem, ф. 25, оп. 1, спр. 214, арк. 259v (1638 r.).

²⁹ Ibidem, арк. 259v-260 (1638 r.).

³⁰ Ibidem, спр. 47, арк. 2/127 (1596 r.).

³¹ Ibidem, ф. 23, оп. 1, спр. 1, арк. 92; B. Groicki, *op. cit.*, s. 40.

³² ЦДДАУК, ф. 23, оп. 1, спр. 1, арк. 92

³³ Ibidem, арк. 168v.

³⁴ Ibidem, ф. 1401, оп. 1, спр. 1, арк. 101.

³⁵ Ibidem, ф. 25, оп. 1, спр. 45, арк. 945.

ski (w 1631 r.), na co również narzekali mieszczanie³⁶. Bywało, że przez pewien czas w mieście brakowało pisarza. O tym wspominał na przykład wójt krzemieniecki Mateusz Ryszkowski w marcu 1564 r.³⁷, choć jeszcze w poprzednim roku urząd pisarza sprawował w mieście niejaki Łukasz, mający w posiadaniu dom na rynku³⁸. Pisarze pracowali także w jurydykach. W maju 1634 r. w jezuickiej jurydyce obok Łucka wójt miał za pisarza – jak notowano – „chłopa prostego (...), niezaprzyśiężonego”³⁹.

Zakres obowiązków pisarza miejskiego był dosyć szeroki. Pisarz wypisywał pozwu na oskarżonych, pobierając za to od pozywających wynagrodzenie. W taki sposób służący włodzimierskiemu i beresteckiemu władcy pracownik, Iwan Bobrykowicz, upominał się w czerwcu 1587 r. u pisarza we Włodzimierzu, Semena, o wydanie pozwu na mieszczanina Wasyla Radkowicza, za co mu zapłacił⁴⁰. Znane są wypadki, kiedy miejscy pisarze spisywali testamenty. W Kowlu zrobił tak Andrzej Żbikowski (1584 r.)⁴¹, w Łucku Parfen Hryhorowicz Hołużka (1611 r.)⁴², Iwan Połowkowicz (1621 r.)⁴³, Jan Tomkowicz (1638 r.)⁴⁴, w Milanowiczach nieznany z nazwiska pisarz miejski (1626 r.)⁴⁵, w Ołyce Jan Młodkowicz (1602 i 1606 r.)⁴⁶ czy Mikołaj Frank (1611 r.)⁴⁷. Przez pewien czas pisarze przechowywali księgi miejskie u siebie⁴⁸.

Obecność pisarza w momencie otrzymania przez wójta listu od króla była jeśli nie obowiązkowa, to przynajmniej oczekiwana. Tak, w 1569 r. wójt Włodzimierza Michał Dubnicki odmówił przyjęcia królewskiej nominacji z powodu nieobecności pisarza (i rajców)⁴⁹. Królewski list do rady miejskiej Łucka w 1566 r. powierzono odczytać miejskiemu pisarzowi, Boguszowi Wańkowiczowi⁵⁰. Analogiczna sytuacja miała miejsce w Łucku w marcu 1616 r., kiedy list od króla został odczytany przez pisarza miejskiego Iwana Połowkowicza⁵¹.

W niektórych przypadkach pisarz miejski reprezentował interesy miasta. Łucki pisarz Iwan Połowkowicz w 1619 i 1624 r. w imieniu burmistrza, rajców i społeczności miejskiej występował z oskarżeniem wobec – w pierwszym wypadku – zamieszkałych w mieście Karaimów; w drugim – łuckiego starosty⁵². Wpisania we wrześniu 1633 r. do łuckiej księgi grodzkiej królewskiego listu poręczającego, dotyczącego spra-

³⁶ Ibidem, спр. 179, арк. 320v-321.

³⁷ Ibidem, спр. 6, арк. 36.

³⁸ Ibidem, спр. 5, арк. 184v; ф. 21, оп. 1, спр. 9, арк. 129v.

³⁹ Ibidem, ф. 25, оп. 1, спр. 193, арк. 123v.

⁴⁰ Ibidem, ф. 28, оп. 1, спр. 20, арк. 325v.

⁴¹ Ibidem, спр. 17, арк. 275.

⁴² Ibidem, ф. 25, оп. 1, спр. 89, арк. 521.

⁴³ Ibidem, ф. 26, оп. 1, спр. 31, арк. 127v.

⁴⁴ Ibidem, ф. 23, оп. 1, спр. 1, арк. 32.

⁴⁵ Ibidem, ф. 1401, оп. 1, спр. 1, арк. 80.

⁴⁶ Ibidem, ф. 1237, оп. 1, спр. 6, арк. 93v, 60v.

⁴⁷ Ibidem, ф. 25, оп. 1, спр. 131, арк. 135.

⁴⁸ Ibidem, спр. 460, арк. 573v (Łuck, 1583 r.); спр. 159, арк. 741 (Aleksandria, 1644 r.).

⁴⁹ Ibidem, ф. 28, оп. 1, спр. 4, арк. 135v-136.

⁵⁰ Ibidem, ф. 25, оп. 1, спр. 8, арк. 24-24v. Był w posiadaniu budynku na rynku miasta – ibidem, спр. 50, арк. 291 (1597 r.).

⁵¹ Центральний історичний архів України у Львові (dalej: ЦДІАУЛ), ф. 52, оп. 1, спр. 425, арк. 15v.

⁵² ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 114, арк. 611; ф. 21, оп. 1, спр. 72, арк. 114v.

wy między łuckim wójtem A. Zahorowskim a społecznością miasta, dokonał miejski pisarz Błażej Sebastianowicz⁵³. W sierpniu interesy mieszkańców Beresteczka reprezentował w łuckim grodzie, wraz z ławnikiem, pisarz miejski Stanisław Pogonowski⁵⁴.

Pisarze bywali też świadkami przy wykonaniu pewnych czynności prawnych. I tak w marcu 1569 r. woźny Tychno Orański zaświadczał we Włodzimierzu, że wraz z pisarzem miejskim Adamem Andrijasowiczem był na rozkaz króla obecny przy rozbiórce dwóch nielegalnie wzniesionych w tym mieście budynków⁵⁵. Z kolei torczyński pisarz, Jan Zahajko, swoim podpisem w sierpniu 1596 r. potwierdził zgodę między mieszczanami i szlachcicem Patrykiem Okorskim, którego sługa Jaśko zabił mieszczanina Iwana Draba. Szlachcic dzięki przyjacielom porozumiał się z krewnymi zabitego i zapłacił im, w imieniu swojego sługi, jako zadośćuczynienie 52 złote⁵⁶.

Urzędem miejskim w ścisłym, właściwym tego słowa znaczeniu, była rada miejska, ale jak dowodzi tego cytowany poniżej dokument, niekiedy mieszczanie za taki urząd traktowali właśnie pisarza. W sierpniu 1584 r. łucki mieszczanin domagał się od burmistrza i rajców sprawozdania z zebranych podatków, ale ci uchylali się od złożenia wyjaśnień, wymigując się rozmaitymi powodami. Wtedy to mieszczanie zwrócili się o wyjaśnienia do pisarza miejskiego, Bogusza Wańkowicza, który unikając bezpośredniej odpowiedzi, oświadczył im: „ja jestem pisarz dworski, tylko ja na dwór Jego Królewskiej Mości powinienem jechać w sprawie miejskiej”⁵⁷.

Do konfrontacji rady i wójta z ławą miejską dochodziło często i nieraz rajcy wysyłali miejskiego pisarza do wójta jako swojego rzecznika. Tak rajcy Włodzimierza przez pisarza miejskiego, Jana Czarnackiego (w 1587 r.), wyrazili swój protest wobec nieprawidłowych – ich zdaniem – poczynań wójta i ławników⁵⁸.

Nie zawsze pisarze zachowywali się zgodnie ze złożonymi przysięgami. Znane są wypadki oskarżenia pisarzy o fałszowanie prowadzonej przez nich dokumentacji. W marcu 1606 r. Sołtan Waśkowicz skarżył się na łuckiego pisarza Jarosza Sujeticza, który ze szkodą dla niego sporządził odpis z nieistniejącego w rzeczywistości zapisu z ksiąg miejskich, potwierdzając go własnoręcznym podpisem i pieczęcią ławy⁵⁹. W 1628 r. na nieżyjącego już w tym czasie łuckiego pisarza Parfena Hryhorowicza Hołuzkę skarżył się łucki Karaim, Moszko Isakowicz. Pisarza oskarżano o branie łapówek od przeciwników wnoszącego skargę, a także o fałszowanie odpisów z dokumentacji sądowej⁶⁰. Zdarzało się, że pisarze chcieli pobierać od mieszczan dodatkowe pieniądze. Wspomniany wcześniej Iwan Bobrykowicz skarżył się (w 1587 r.) na pisarza włodzimierskiego, Semena, że ten domagał się od niego odrębnej opłaty za podbicie odpisu pieczęcią miejską, choć wójt zakazał tego procederu⁶¹.

⁵³ Ibidem, ф. 25, оп. 1, спр. 187, арк. 928-928v.

⁵⁴ Ibidem, спр. 237, арк. 449v.

⁵⁵ Ibidem, ф. 28, оп. 1, спр. 4, арк. 51v.

⁵⁶ Ibidem, ф. 25, оп. 1, спр. 47, арк. 2/166-167.

⁵⁷ Ibidem, спр. 31, арк. 612.

⁵⁸ Ibidem, ф. 28, оп. 1, спр. 20, арк. 28v, 261-261v.

⁵⁹ Ibidem, ф. 25, оп. 1, спр. 76, арк. 238v.

⁶⁰ Ibidem, спр. 159, арк. 1792-1792v.

⁶¹ Ibidem, ф. 28, оп. 1, спр. 20, арк. 325v.

Nie sposób także nazwać wzorowym zachowania łuckiego pisarza Bohusza Wańkowicza. Otóż w marcu 1583 r. złożył na niego skargę landwójt Jan Czaiński, albowiem syn pisarza Jacko upił się w ratuszu z więzionym tam niejakim Radkiem, lekceważąc zakazy landwójta. Urządził awanturę, po czym udał się do domu, jednakże po pewnym czasie powrócił wraz z ojcem i uzbrojonymi pomocnikami. Landwójt został zwymyślany i zmuszono go, aby wyniósł się z ratusza⁶². Niekiedy dochodziło też do rękoczynów. Pisarz z Włodzimierza, Adam Andrijasowicz w sierpniu 1574 r. nie tylko pobił mieszczanina Hordija Michałkowicza, ale także zadał mu kilka ran ciętych w głowę⁶³.

Dostawało się także i pisarzom. Wspomniany już Bohusz Wańkowicz w październiku 1566 r. skarżył się na dwóch podpitych Żydów z Łucka – Ilię oraz beresteńskiego – Szłoma Jeskowicza, którzy urządzili sobie wyścigi po mieście zaprzężonymi w konie wozami, potrącając przy tym napotkanych mieszkańców miasta, między innymi stratowali siostrę pisarza. Gdy ten zareagował, został przez nich pobity⁶⁴. Syn Bohusza Wańkowicza, także pisarz miejski, Jakiw (Jacko) Buhuszowicz tak dał się we znaki mieszkańcom miasta, że 6 sierpnia 1605 r. został wezwany do ratusza. Tam oprócz pospólstwa zebrało się sześciu ławników i trzech mistrzów cechowych, którzy bez jakichkolwiek wyjaśnień – jak wynika ze słów młodzieńca – zwyzywali go, pobili i wtrącili do więzienia⁶⁵. Przetrzymano go tam aż do jesieni, a 20 października zmuszono napisać list do matki, Nastazji Tomaliwny, i do małżonki Fedory Eliaszówny, o „mamram” wysokości 200 złotych⁶⁶.

Aleksandrowski pisarz szlachecki, Wojciech Nasiłowski, narzekał na tamtejszego wójta Jakuba Kleszczowskiego za to, że w styczniu 1644 r., gdy prosił wójta o rozliczenie się z nim za pięć kwartałów roku jego pracy jako pisarza, ten w obecności mieszczan, nie zważając na jego szlacheckie pochodzenie, „kijem haniebnie i nielitościwie zbił, stłukł i zakrwawił”⁶⁷. Czasem pisarz wójtowski mógł być sługą wójta. Tak na przykład w październiku 1578 r. żona łuckiego wójta Ostafija Malińskiego, Bogdana, przysłała do łuckiego grodu „pracownika swojego Iwana Dederkała, pisarza wójtowskiego z Łucka”⁶⁸.

Znane są wypadki, kiedy pisarze oprócz swojej pracy zajmowali się także innymi sprawami. W październiku 1570 r. witebski horodniczy Petro Kisiel polecił swojemu przyjacielowi z Łucka, pisarzowi wójtowskiemu Iwanowi Pawłowiczowi Dederkałowi odebrać od biskupa łuckiego i ostrońskiego Jana (Jony) Borzobohatego Krasieńskiego dług wysokości 20 czerwonych złotych i 10 kup groszy litewskich⁶⁹. Można przypuszczać, że pisarz otrzymał za to pewne wynagrodzenie. Oczywiście, nie za darmo włodzimierski pisarz Adam Andrijasowicz bronił w kwietniu 1570 r. w sądzie

⁶² Ibidem, ф. 25, оп. 1, спр. 460, арк. 275-276v.

⁶³ Ibidem, ф. 28, оп. 1, спр. 8, арк. 180.

⁶⁴ Ibidem, ф. 26, оп. 1, спр. 1, арк. 67.

⁶⁵ Ibidem, ф. 25, оп. 1, спр. 75, арк. 251v.

⁶⁶ Ibidem, арк. 524-524v.

⁶⁷ Ibidem, спр. 159, арк. 741v.

⁶⁸ Ibidem, спр. 18, арк. 705v.

⁶⁹ Ibidem, ф. 26, оп. 1, спр. 2, арк. 319v.

mieszczanina Wołosa Semenowicza od oskarżeń Wasyla Haraburdy⁷⁰. Upoważnionym w sądowej sprawie między Hryćkiem Szabelnikiem (1600 r.) z Ohafiją Petrową Kowalową był łucki pisarz miejski Jakiw Bohuszowicz, któremu udało się ją wygrać⁷¹. Adwokacką praktyką zajmował się także włodzimierski pisarz Wasyl Jarmohen. W maju 1634 r. reprezentował w sądzie interesy włodzimierskiego Żyda, Szmojła Cyrlicza⁷², w kwietniu kolejnego roku – biskupa włodzimierskiego Josypa Bakowieckiego⁷³, w maju 1639 r. – rylawickiego Żyda Mordechaja Nojewicza⁷⁴, a w czerwcu 1641 r. – włodzimierskiego Żyda Jakuba Cyrlicza⁷⁵. Włodzimierscy rajcy Pawło Stowmicz i Jakim Słabosz (w 1630 r.) polecieli pisarzowi radzieckiemu Hryhorijowi Borysowiczowi Zawalskiemu prowadzić swoje sprawy sądowe⁷⁶.

Łucki pisarz miejski Jarosz Sujeticz w 1594 r. występuje też w źródłach jako arendarz podatku czopowego w województwie wołyńskim. Skarżył się na niego łucki Żyd Szaweł Daszkowicz za próbę wymuszenia na nim zapłacenia wyższego podatku⁷⁷. Ten sam Jarosz Sujeticz w 1611 r. od szynku gorzałki miał zapłacić podatek czopowy wysokości 10 złotych za pół roku⁷⁸. Szepetowski pisarz o nazwisku Jastrzębski w latach 1642-1643 występuje jako poborca w mieście⁷⁹.

Szafarze (ekonomowie) nadzorowali miejskie finanse. W grudniu 1619 r. w ratuszu łuckim powierzono im ocenę szkód od bezeceństw, których mieli dopuszczać się miejscowi Karaimi⁸⁰. Łucy Żydzi Lejb Aszyrowicz ze zgromadzenia rabinicznego oraz Nachim Józefowicz z karaimskiego (1634 r.) narzekali na łuckich mieszczan, którzy nie zechcieli dołączyć do dwóch swoich szafarzy trzeciego żydowskiego, aby razem w trójkę byli odpowiedzialni za przedstawianie stanu miejskiej kasy⁸¹. Z kolei 31 sierpnia 1639 r. do łuckich rajców przyszli miejscy szafarze: Ormianin Baltazar i Samijło Łebid i oznajmili, że w nocy grupa uzbrojonych ludzi rozebrała drewnianą budę, postawioną na koszt miasta na rynku celem przyniesienia miejskiego dochodu w trakcie jarmarku. Szafarze zwrócili się do rajców z prośbą o wyjaśnienie, jak to się stało, co ci też uczynili za pośrednictwem ławników⁸². Ze skargi łuckiego burmistrza Wasyla Szylniewicza możemy przypuszczać, że nie zawsze szafarze w swoich poczynaniach kierowali się interesem miasta. Wspomniany burmistrz w maju 1640 r. skarżył się na szafarzy Andrija Łypkę i Andrija Jaworskiego, którzy mało tego, że zignorowali jedno z jego poleceń w sprawach miejskich, to jeszcze zwyzywali, a An-

⁷⁰ Ibidem, ф. 28, оп. 1, спр. 5, арк. 84.

⁷¹ Latvijas Nacionālā Bibliotēka, F. 26, R. 7348, K. 67-68.

⁷² ЦДДАУК, ф. 28, оп. 1, спр. 69, арк. 404-406v.

⁷³ Ibidem, спр. 70, арк. 557.

⁷⁴ Ibidem, спр. 74, арк. 586-586v, 742v-743.

⁷⁵ Ibidem, спр. 76, арк. 854-854v.

⁷⁶ Ibidem, спр. 64, арк. 154v-155.

⁷⁷ Ibidem, ф. 25, оп. 1, спр. 45, арк. 848.

⁷⁸ Ibidem, спр. 91, арк. 869v.

⁷⁹ Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANKr.), Archiwum Sanguszków (dalej: AS), Teki arabskie (dalej: TA), rkps. 146/8, k. 123-124.

⁸⁰ ЦДДАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 114, арк. 611.

⁸¹ Ibidem, спр. 193, арк. 570-570v.

⁸² Ibidem, ф. 23, оп. 1, спр. 1, арк. 106v.

drij Łypka wyzwał nawet burmistrza na pojedynek. Sąd kazał winowajcy odsiedzieć tydzień kary w ratuszu i zapłacić karę wysokości 10 kup groszy litewskich⁸³.

Instygator był zarówno prokuratorem, jak i adwokatem interesów mieszczan. I tak w lipcu 1584 r. dzięki instygatorowi od pospólstwa Fedorowi Semenowiczowi zostały wykryte nadużycia finansowe łuckiego rajcy Jarwoły Wasylowicza Czyża⁸⁴.

Słudzy miejscy i wójtowscy wykonywali różnego rodzaju polecenia i rozkazy zarówno urzędu rajcowskiego, jak i wójtowskiego, a od czasu do czasu występowali pod różnymi nazwami. W styczniu 1563 r. łucki burmistrz Stećko Lenkowicz i pisarz Bogusz Wańkowicz wysłali „z urzędu swojego posłańca miejskiego o imieniu Jacko” z zadaniem umieszczenia w gospodach poselstwa tatarskiego do wielkiego księcia litewskiego. Misja ta dla Jacka okazała się feralna, bo w jednej z gospód został napadnięty i pobity, wskutek czego zmarł⁸⁵. Z kolei o doprowadzenie do pobicia włodzimierskich zaprzysiężonych miejskich sług oskarżali wójta Michajła Dubnickiego (1586 r.) miejscowi rajcy i ławnicy⁸⁶.

Miejscy słudzy wykonywali również obowiązki porządkowe (policyjne). W lipcu 1565 r. Żyd z Równego Sachar Szankowicz oskarżył łuckich rajców, którzy mieli wysłać dwóch miejskich sług, nieznanych z imienia, w celu „ograbienia” go pod pretekstem niezapłaconego podatku wagowego z tytułu zakupu wosku⁸⁷. Miejskich sług wykorzystywano także, by zwoływać mieszczan na zebrania, tak jak to miało miejsce w maju 1618 r., gdy łuckich mieszczan skrzyknięto „poprzez uprzednie rozesłanie sług miejskich z powodu braku dzwonu, który podczas ostatniego pożaru miasta, spłonął [!]”⁸⁸. Sługa olickiego wójta Waclawa Słoniczewskiego Iwan (1602 r.) był obecny przy układaniu testamentu Nastii Szemetychy⁸⁹. Bywało, że poprzez miejskich sług do sądu wzywano oskarżonych, jak to robił np. w Łucku Opanas Patkowicz (1638 r.) czy Jan Piekulicki (1640 r.)⁹⁰. Można też przypuszczać, że słudzy, którzy doręczali pozwy sądowe, nazywani byli „**pozwańczykami**”. W kwietniu 1621 r. ksiądz łuckiego kościoła pw. św. Jakuba, Marcin Izdebski, złożył pozew nie tylko przeciw burmistrzowi i rajcom, ale i „przeciwko ich miejskim sługom pozwańczykom”⁹¹. W tym czasie pozwańczyków angażowano również do procesu karnego. Między innymi we wrześniu 1587 r. przeor łuckiego kościoła pw. Dziewicy Maryi Grzegorz Kunicki oskarżał landwójta Jana Szmoniewskiego, który nasłał „wójtowskich pozwańczyków” do domu kościelnego, mieszczanina Prokopa Szewca⁹².

⁸³ Ibidem, apk. 160. A. Łypka w 1645 i 1648 r. był ławnikiem w Łucku – ibidem, ф. 25, оп. 1, спр. 243, apk. 798; спр. 263, apk. 23v-24.

⁸⁴ Ibidem, ф. 25, оп. 1, спр. 31, apk. 589-589v, 610v-611, 865-866.

⁸⁵ Ibidem, спр. 5, apk. 3-6v.

⁸⁶ Ibidem, спр. 35, apk. 1083-1083v.

⁸⁷ Ibidem, спр. 7, apk. 178.

⁸⁸ Ibidem, спр. 110, apk. 80.

⁸⁹ Ibidem, ф. 1237, оп. 1, спр. 6, apk. 93v.

⁹⁰ Ibidem, ф. 23, оп. 1, спр. 1, apk. 32, 122, 133. Znane są i inne przypadki, kiedy wójtowscy słudzy dostarczali sądowe pozwy – ibidem, ф. 25, оп. 1, спр. 19, apk. 352v (1579 r.); спр. 70, apk. 607v (1604 r.).

⁹¹ Ibidem, ф. 25, оп. 1, спр. 120, apk. 825v.

⁹² Ibidem, спр. 37, apk. 810.

Znany jest także przypadek, gdy w Krzemieńcu miejskiego sługę nazwano „parobkiem”. W marcu 1569 r. wójt i rajcy oznajmili Żydowi Majerowi Moszewiczowi, że do nich należy przychodzić nie „z woźnym ani wyżym zamkowym, a jedynie parobkiem miejskim”⁹³. W czerwcu 1576 r. woźny Hryhorij Krasnosielski zaświadczał, że w obecności „miejskiego parobka łuckiego” odczytał mieszczanom list królewski⁹⁴. Istnieje wzmianka o tym, że w Krzemieńcu (1548 r.) w celu pobrania od mieszczan pieniędzy angażowano tzw. **birczego (poborowego)**, którego obierali sami mieszczanie, oraz **diaka**, wybranego przez wójta Wienceśława⁹⁵.

Jednym ze sług miejskich był **podwojski**, który wykonywał różne polecenia. W grudniu 1581 r. włodzimierski podwojski, Andrij, wzmiankowany jest jako posłaniec od ławników do rajców⁹⁶. Trzy tygodnie później podwojskiego Mateja, wójt M. Dubnicki wysłał na rynek „aby oznajmić, żeby żaden z mieszczan nie jeździł do dąbrowy [lasu]”⁹⁷. W lutym 1587 r. włodzimierscy rajcy prosili wójta M. Dubnickiego o wydelegowanie podwojskiego „w celu zwołania i odpytania” mieszczan, by wyjaśnić fakt ściągnięcia miejskiej pieczęci z listu przywieszzonego do słupa z ogłoszeniami⁹⁸. Podwojskiego, którego uważano przede wszystkim za sługę wójta, czasem jednak wykorzystywano niekoniecznie zgodnie z wolą przełożonego. W marcu 1570 r. żona M. Dubnickiego Tomiła Danilówna skarżyła się na włodzimierskich rajców i mieszczan, którzy wezwali sługę wójta „Wojtka urzędnika podwojskiego, wójtowskiego, by nawoływał na mieście mieszczan, aby wszyscy mieszczanie z tej miejscowości, której małżonek mój jest wójtem, aby wymówili po posłuszeństwo”⁹⁹. Konflikt między wójtem a miejską społecznością ciągnął się do następnego roku, kiedy to (w 1571 r.) do Włodzimierza przybył królewski komornik Pawło Krupka, który kazał podwojskiemu ogłosić na rynku, że mieszczanie mają stawić się na spotkanie¹⁰⁰. Łuccy rajcy w sporze z wójtem A. Zagórowskim (1628 r.) postanowili pozbawić go dochodu od jarmarku, a polecili „podwojskiemu miejskiemu obwieścić o tym z kartki publiczności miejskiej po mieście i na wszystkich ulicach”¹⁰¹. Angażowali podwojskich do różnego rodzaju ogłoszeń także i woźni. W lutym 1599 r. woźny Filip Żabicz Werpetycki w sprawie toczącej się o przybłąkanego konia, sprawozdając w mieście, podkreślał, że „sługa albo podwojski wójtowski w mieście Łucku na targu na wszystkich czterech rogach rynku obwieszczał”¹⁰². W listopadzie 1624 r. do miasta przyszli włodzimierscy burmistrzowie Hryhorij Hryhorowicz i Semen Koszka i oznajmili, że znaleźli na rynku zbłąkanego konia. Przez kilka dni „jako urząd miejski obwieszczał i przez kilka

⁹³ Ibidem, спр. 11, арк. 138v.

⁹⁴ Ibidem, спр. 16, арк. 237.

⁹⁵ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 32 (1548-1549). Užrašymų knyga 32*, parengė A. Blanutsa et al., Vilnius 2012, s. 25-26.

⁹⁶ ЦДДАУК, ф. 28, оп. 1, спр. 14, арк. 478.

⁹⁷ Ibidem, арк. 493v.

⁹⁸ Ibidem, спр. 20, арк. 57.

⁹⁹ Ibidem, спр. 5, арк. 52.

¹⁰⁰ Ibidem, спр. 6, арк. 212.

¹⁰¹ Ibidem, ф. 25, оп. 1, спр. 163, арк. 402. Analogiczna sytuacja powtórzyła się w 1640 r. – ibidem, спр. 222, арк. 50v.

¹⁰² Ibidem, спр. 55, арк. 146v.

dni na targu nakazali obwieszczać, że jeśli ktoś się do niego przyznaje, to żeby sobie go wziął”, ale nikt się nie zgłosił po zwierzę¹⁰³. We wrześniu 1581 r. w rozporządzeniu łuckiego landwójta Jakub Klimaszewskiego wspomina się podwojskich, którzy mieli jako podwładnych trzech służebników¹⁰⁴.

Podwojscy wykonywali także funkcje porządkowe (policyjne). Między innymi w lutym 1616 r. włodzimierski podwojski Pawło podjął próbę doprowadzenia do wójta zamojskiego kupca Krzysztofa Wałasa, który – zdaniem urzędników – w sposób nienależyty ustawił na rynku swoje jatki, jednakże kupiec zwyzywał podwojskiego i groził mu pobiciem¹⁰⁵. Wstępując na urząd, podwojscy mieli składać przysięgę, ale prawdopodobnie nie zawsze tak się zdarzało, o czym świadczy skarga mieszczan na łuckiego wójta Hryhorija Kołmowskiego (1596 r.), że miał niezaprzyśięgłego podwojskiego¹⁰⁶.

Obowiązkiem **klikunów** było obwieszczać w mieście różne postanowienia, rozporządzenia oraz ważne dla mieszczan informacje. W lutym 1569 r. pisarze włodzimierskiej mytnicy Majer Izajaszewicz oraz Ihuda Agronowicz oskarżali wójta M. Dubnickiego, który jakoby „w mieście na rynku trzykrotnie nakazywał swojemu klikunowi wójtowskiemu nawoływać mieszczan włodzimierskich (...), ażeby ich nie słuchali”¹⁰⁷. We wrześniu tego samego roku królewski komornik Stanisław Trzeciński wraz z woźnym Chaćkiem Czuwatą Tuliczowskim przyjechali do Kowla, mając przy sobie dwa królewskie listy: jeden – żelazny [glejt] – dla kowelskich Żydów; a drugi dla księcia Andrzeja Kurbskiego. Samego księcia w mieście nie było i komornik zwrócił się do wójta Mateusza Traszkwowskiego, ażeby ten „dał mu klikuna miejskiego celem obwieszczenia listu żelaznego”, ale wójt odmówił, tłumacząc to tym, że „nie ma pana jego, takie rzeczy tylko na rozkaz pana”. Gdy komornik podkreślił, że chodzi o list królewski, wójt odparł, że „nie służy królowi, a jedynie swemu księciu”¹⁰⁸. Podobnie zachował się kowelski urzędnik Iwan Kełemet, udzielając komornikowi następującej odpowiedzi: „ja nie służę królowi, dlatego rozkazów jego nie usłuchuję, podczas gdy mam pana swojego, któremu służę i tego słuchać się będę”¹⁰⁹.

Zazwyczaj klikuni ogłaszali w mieście pobór kolejnych podatków. Na przykład w lipcu 1573 r. woźny Andrij Sikorski przekazał do magistratu prośbę urzędu grodzkiego: „aby użyczyli klikuna miejskiego, który miałby nawoływać na rynku, ażeby zgodnie z wolą jego mości księcia wojewody wołyńskiego czopowe z miasta zdawali Jonasowi Izakowiczowi, mytnikowi komory wołyńskiej”. Ze względu na krótki czas burmistrz Fedir Ikonnik obiecał użyczyć klikuna na następny dzień¹¹⁰. Jeden z dokumentów zaświadcza, że klikunów można było powoływać także do zadań policyjnych. Taka sytuacja miała miejsce w lipcu 1574 r., gdy na mocy nakazu wójta M. Dubnickie-

¹⁰³ Ibidem, ф. 28, оп. 1, спр. 58, арк. 532.

¹⁰⁴ Ibidem, ф. 25, оп. 1, спр. 25, арк. 48v.

¹⁰⁵ Ibidem, ф. 28, оп. 1, спр. 47, арк. 685.

¹⁰⁶ Ibidem, ф. 25, оп. 1, спр. 49, арк. 39v.

¹⁰⁷ Ibidem, ф. 28, оп. 1, спр. 4, арк. 31v-32.

¹⁰⁸ Ibidem, спр. 4, арк. 219.

¹⁰⁹ Ibidem, арк. 219v.

¹¹⁰ Ibidem, ф. 25, оп. 1, спр. 14, арк. 240. Zob. także: N. Biłous, *op. cit.*, s. 234.

go, włodziemski klikun Andrij brał udział w „rabowaniu” mieszczan, którzy czymś zawinili¹¹¹ (niestety dokument nie precyzuje przyczyn zaistnienia tej sytuacji).

Ogłoszeń w sprawach miejskich dokonywali nie tylko miejscy sładzy / klikuni, ale także woźni. W lipcu 1575 r. woźny Chajko Czuwat Tuliczowski w procesie kijowskiej mieszczki Owdottii Postrihaczówny zeznawał, że „kopię z listu żelaznego jego królewskiej miłości, który tu w urzędzie jego miłościwy pan Iwan Suszczański mu przedstawił, na rynku tutejszego miasta włodziemskiego przybijał i ogłaszał”¹¹². W marcu 1588 r. woźny Semen Chmara świadczył w grodzie, że z polecenia namiestnika łuckiego podstarosty Łukasza Małachowskiego „był obecny przy tym, jak listy z sejmu koronacyjnego do wiadomości ludu w zwykłych miejscach przybijano i publikowano, przy czym i ja dla lepszej świadomości oba listy odczytywałem na głos i w obecności wielu ludzi wyjaśniałem i tłumaczyłem”¹¹³. Woźny Matys Sławogórski sprawozdawał w grodzie, że 2 lutego 1596 r. „listy sejmowe jego królewskiej mości (...) w mieście Łucku na targu obwieszczał i na rozkaz urzędniczy, oznajmiając to wszem i wobec do wiadomości, do bram miasta, na ratuszu i w innych miejscach (...) przybijał i ogłaszał”¹¹⁴. Tenże woźny 3 września 1602 r. w łuckim ratuszu złożył na ręce burmistrza, rajców i miejskiego pisarza list królewski w obronie łuckiego mieszczanina Jakuba Kozickiego w jego konflikcie z rajcami. Ów list żelazny woźny „zaraz w ratuszu pierwszym osobom wyżej wspomnianym odczytał i obwieszczał (...), a później także i na rynku donośnym głosem ów list żelazny ogłosił i upublicznił, aby wszyscy wedle tego listu żelaznego z rozwagą postępowali i nic przeciw niemu przemocą ani siłą nie czynili, a jedynie wedle prawa postępowali”¹¹⁵. W czerwcu 1626 r. burgrabia włodziemskiego zamku Andrij Misiewski świadczył, że przyniesiony przez Jana Misiewskiego do grodu królewski uniwersał w sprawie niebezpieczeństwa tatarskiego został początkowo przez niego wpisany do księgi grodzkiej, a następnie wykonano „z niego cztery kopie, dosłownie przepisane, i opieczętowano je pieczęcią grodzką i jego ręką podpisano; z nich jedną na wrotach bramy tutejszego zamku, drugą na drzwiach cerkwi sobornej, trzecią na drzwiach kościoła OO. Dominikanów, a czwartą na wrotach ratusza tutejszego włodziemskiego. Wedle dawnego zwyczaju przybił oraz szlachetnemu Mikołajowi Zakrzewskiemu, woźnemu ziemskiemu, generałowi województwa wołyńskiego, a także wszystkim ich mościom panom, obywatelom powiatu włodziemskiego do wiadomości, na wszystkich czterech rogach rynku miasta Włodziemierza nakazał obwieścić i upublicznić”¹¹⁶.

Mieszczan wzywano nie tylko za pośrednictwem miejskich sług / klikunów. W ekstremalnych wypadkach robiono to także za pomocą dzwonów. W październiku 1576 r. urzędnik księcia Jachyma Koreckiego Martyn Iskrycz opowiadał, że w łuckim grodzie, gdy zatrzymał się w pewnym domu w Międzyrzeczu, to miejscowy urzędnik

¹¹¹ ЦДДАУК, ф. 28, оп. 1, спр. 8, арк. 159.

¹¹² Ibidem, спр. 10, арк. 89.

¹¹³ Ibidem, ф. 25, оп. 1, спр. 33, арк. 98v.

¹¹⁴ Ibidem, спр. 49, арк. 56v.

¹¹⁵ Ibidem, спр. 66, арк. 686.

¹¹⁶ Ibidem, ф. 28, оп. 1, спр. 60, арк. 769v.

Nester Semenowicz Nowosielecki ze sługami i pomocnikami „nawoływali i dzwonili na gwałt [bili w dzwony], a wtargnąwszy nagle do gospody, w której się zatrzymałem, napadli mnie, zbili i poranili”¹¹⁷. Książdz z Rożyszcz Andrij Trusz (1579 r.) oskarżał władykę Jonę Borzobohatego Krasieńskiego, na rozkaz którego miało dojść do najścia na jego dom i mocnego pobicia jego sługi Martyna. Przy tym władyka „nakazał bić w dzwony na gwałt”¹¹⁸. Malcher Owłuczyski, opowiadając o napadzie wójta włodziemierskiego M. Dubnickiego wraz z mieszczanami na posiadłość szlachcianki Owdo-ttii Chmieleckiej (1584 r.), świadczył, że wójt kazał „bić w dzwony na ratuszu i na cerkwi murowanej”¹¹⁹. Dzwonów użyto także, nawołując do pobicia w Krzemieńcu w lipcu 1624 r. sług księcia Jurija Zaslawskiego. Słudzy księcia świadczyli w grodzie, że w mieście „bito w dzwony na ratuszu i w innych miejscach, a do czeladników jego książęcej mości i kozaków, szlachciców i innego stanu ludzi strzelano, zabijano ich, przepędzano, łapano i nie wiadomo dokąd uprowadzano”¹²⁰. Wykorzystywanie dzwonów w podobnych sytuacjach odnotowano także w Torczyniu (1567 r.)¹²¹ i w Sokole (1625 r.)¹²².

Straż miejska odgrywała ważną rolę w funkcjonowaniu miejskiej społeczności. To na niej spoczywał obowiązek utrzymywania porządku w mieście, ochraniań mieszczań przed złodziejami czy zapobiegania pożarom. Straży pomagali także miejscy słudzy. W Łucku w maju 1604 r. „straż miejska wraz ze sługami miejskimi zwykli od dawna pełnić swoje powinności na rynku i ulicach dla ochrony przed niebezpieczeństwem od ognia i złodziejstwa”¹²³. W Ołyce (1599 r.) podczas organizacji jarmarku obowiązki straży wykonywali bracia cechowi, którzy „według zwyczaju dawnego, jak i w innych miastach główniejszych, aby zachować porządek w trakcie jarmarku, chodzili cechmistrz ze swoją bracią jako straż jarmarczna po ulicach, starając się, aby w mieście bunt, bójk, poranienia, zabójstwa i inne szkody się nie działy”¹²⁴. Miejska straż znajdowała się w Ostrogu¹²⁵, Lubarze¹²⁶ i Kowlu¹²⁷. W miejskiej bramie Torczyna (1628 r.) stacjonował natomiast uzbrojony mieszczanin „dla straży”¹²⁸. Zdarzało się, że problemy z utrzymaniem straży miały wielkie miasta. I tak, włodziemierscy mieszczanie, oskarżając w lipcu 1566 r. swojego wójta Maksyma Ludowicza o nieprawę wyczyn, podkreślali, że „straży w mieście przeciw pożarom i innym wypadkom nie bywało i teraz też nie ma”¹²⁹.

¹¹⁷ Ibidem, f. 25, op. 1, s. 16, ark. 425.

¹¹⁸ Ibidem, s. 20, ark. 150.

¹¹⁹ Ibidem, f. 28, op. 1, s. 18, ark. 626.

¹²⁰ Ibidem, f. 25, op. 1, s. 140, ark. 70v.

¹²¹ Ibidem, f. 28, op. 1, s. 2, ark. 14-15.

¹²² Ibidem, f. 25, op. 1, s. 144, ark. 114.

¹²³ Ibidem, s. 70, ark. 777v.

¹²⁴ Ibidem, s. 55, ark. 479-479v.

¹²⁵ Ibidem, s. 151, ark. 680 (1626 r.).

¹²⁶ Ibidem, f. 21, op. 1, s. 54, ark. 16v (1616 r.).

¹²⁷ Ibidem, f. 28, op. 1, s. 46, ark. 408v (1614 r.); s. 80, ark. 914 (1639 r.).

¹²⁸ Ibidem, f. 25, op. 1, s. 164, ark. 128v.

¹²⁹ Ibidem, f. 28, op. 1, s. 1, ark. 95-95v.

Maurycy Horn zaznaczał, że Żydzi pod każdym pretekstem starali się wymigać od stróżowania, nawet odkupując się od tego obowiązku¹³⁰. We Włodzimierzu jednak żydowska straż była – 23 grudnia 1586 r. do grodu przybiegła „straż Żydów miasta włodzimierskiego, Icko Moszkow zięć i Jan, opowiadając, że (...) gdy po ulicy Żydowskiej chodzili zabezpieczając przed ogniem i innymi niebezpieczeństwami” to zostali napadnięci przez poddanych z Falimicz¹³¹.

Oprócz dziennej była w mieście także nocna straż, która również pilnowała porządku oraz chroniła przed pożarami. Mimo iż straż była uzbrojona i ustanowiona mocą prawa, źródła świadczą, że dochodziło do napadów na pilnujących porządku. W czerwcu 1585 r. burmistrz, rajcy i mieszczanie oskarżali szlachciców, którzy przyjeżdżając do Łucka, zatrzymali się w domostwach tamtejszych mieszczan, wyrządzając „krzywdy nieznożne gospodarzom (...), strzelając z rusznic, nocą z ogniem po domach chodząc i celując do nocnej straży”¹³². W styczniu 1604 r. łuccy mieszczanie oskarżyli szlachcica Waclawa Grabińskiego, który zatrzymał się w Łucku na kilka dni, że się upił, a w nocy na 21 stycznia na koniu gonił za miejską strażą i ją bił¹³³. W pobiciu miejskiej straży brali udział także słudzy książęcy. Na przykład 1 września 1569 r. sługa księcia Wasyla Konstantyna Ostrońskiego Fedir Petrowicz Chomiak „wyróżnił się” pobiciem łuckich strażników miejskich¹³⁴. W marcu 1640 r. łucki magistrat konstatował, że miasto cierpi od szlacheckiej swawoli oraz złodziei, którzy w nocy obrabowują kramy. Postanowiono zbierać od mieszczan co kwartał pieniądze na utrzymanie sześciu stróżów. Na ten cel pobierano od bogatych po jednym złotym, a od biednych – podług możliwości¹³⁵.

Dostawało się nocnej straży także i od mieszczan. W maju 1611 r. cechmistrz cechu rybaków Martyn wraz z kolegami z cechu pobili łuckich strażników miejskich Danyła, Matwija, Iwana, Ułasa, Łukasza i miejskiego sługę Pawła, przy czym jednego z wymienionych – Danyła – zabili. Za zmarłego jego żonie cech musiał zapłacić głów szczyzną, a za pobicie pozostałych cechmistrz wraz z bracią mieli odsiedzieć dwa tygodnie w zamku, natomiast bezpośredni sprawcy wydarzenia – sześć tygodni oraz „w każdą niedzielę i święto podczas mszy świętej wieczornej, każdy z nich miał wziąć na plecy łańcuch i tak stać w bramie miasta, póki ta się nie skończy”¹³⁶. Obrażali straż i podnosili na nią rękę także Żydzi. W nocy na 24 lutego 1580 r. łucka straż, obchodząc miasto, na ulicy Żydowskiej zobaczyła w winnicy arendarza Nożki wielki ogień. Po zwróceniu uwagi przez stróżów z domu Nożki wyskoczył jego sługa Moszko Hajduk i zaczął ich wyzywać, po czym rzucił się na nich z kordem, który ci musieli odebrać¹³⁷. Z kolei 22 grudnia 1619 r. łuccy Karaimi Alim Nowachowicz

¹³⁰ M. Horn, *Powinności wojenne Żydów w Rzeczypospolitej w XVI-XVII wieku*, Warszawa 1978, s. 72.

¹³¹ ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, спр. 19, арк. 928.

¹³² Ibidem, ф. 26, оп. 1, спр. 5, арк. 359.

¹³³ Ibidem, ф. 25, оп. 1, спр. 70, арк. 44.

¹³⁴ Ibidem, спр. 11, арк. 434.

¹³⁵ Ibidem, ф. 23, оп. 1, спр. 1, арк. 139v.

¹³⁶ Ibidem, ф. 25, оп. 1, спр. 90, арк. 629-631v, 938.

¹³⁷ Ibidem, спр. 21, арк. 171v.

i Jakiw z pomocnikami napadli i pobili nocną straż, a wśród nich nocnego burmistrza Hryćka¹³⁸. Oprócz łapania złodzieiów straż czasem także zajmowała się ich doprowadzeniem do miejsca osądzenia. Tak w lutym 1605 r. łucy miejscy strażnicy pojмали krzemienieckiego garncarza Fedorca, którego od razu skazano na śmierć poprzez powieszenie, ale kiedy go prowadzono szubienicy, to słudzy księcia Jurija Puzyny siłą odbili złodzieja¹³⁹.

Ważną służbę w mieście pełnił **kat**, do którego od czasu do czasu zwracali się miejscy i grodzcy urzędnicy¹⁴⁰. Woźny Chacko Czuwat Tuliczowski zeznawał w styczniu 1569 r., że był w Kowlu podczas egzekucji wykonywanej przez kata Andrija na złodzieju, który ukradł konia.¹⁴¹

W lipcu 1610 r. w Dubnie w ręce kata został z powodu kradzieży oddany Hryćko Woronowicz¹⁴². Przywłaszczenie konia przez Krzysztofa Uhlika zakończyło się dla niego wyrokiem śmierci (1593 r.) i odstawieniem w ręce kata¹⁴³. Kat wykonywał nie tylko kary śmierci, ale także innego typu kary, przede wszystkim z wykorzystaniem pręgierza¹⁴⁴.

Do usług miejskiego kata zwracał się także sąd grodzki. W październiku 1574 r. do władz miejskich Łucka zwrócił się wołyński podwojewoda Bohdan Borejko Knerutski, by ukarać Żyda Hoszka, do czego też doprowadzono¹⁴⁵. W maju 1639 r. miejski sąd w Łucku skazał na powieszenie Macieja Witkowskiego, który ukradł skrzynię z pieniędzmi i innymi rzeczami, należąca do Jana Świderskiego. Najpierw jednak poddano złoczyńcę torturom kata¹⁴⁶.

Wśród miejskiej służby mniejszej rangi znajdowali się także **puszkarze, ślusarze, szabelnicy, pastuchowie i surmacze (trębacze)**. W Krzemieńcu w 1584 r. należącym do miasta żywym inwentarzem opiekowali się pastuchowie – Mojsej Laszkowicz i Pawło Kresko¹⁴⁷. W maju 1561 r. w Łucku miejskim puszkarzem był niejaki Konstantyn, któremu dano do naprawy arkebus¹⁴⁸. W styczniu 1596 r. miejskim puszkarzem i ślusarzem był Iwan Lazarowicz, który oprócz doglądania miejskiego arsenału, zajmował się także remontowaniem rusznic i armat¹⁴⁹. W czerwcu 1576 r. jeden raz jako łucki ślusarz miejski, a drugi raz jako szabelnik mieszkający w ratuszu pojawia

¹³⁸ Ibidem, спр. 114, арк. 611-611v.

¹³⁹ Ibidem, спр. 73, арк. 94v-95.

¹⁴⁰ Na temat kata w mieście czytaj szerzej w: D. Wojtucki, *Kat i jego warsztat pracy na Śląsku, Górnych Łużycach i w hrabstwie kłodzkim od początku XVI do połowy XIX wieku*, Warszawa 2014; H. Zaremska, *Niegodne rzemiosło. Kat w społeczeństwie Polski XIV-XVI w.*, Warszawa 1986; M. Kamler, *Złoczyńcy. Przestępczość w Koronie w drugiej połowie XVI i w pierwszej połowie XVII wieku (w świetle ksiąg sądowych miejskich)*, Warszawa 2010, s. 299-303. *Історія європейської ментальності*, ред. П. Дінцельбахер, Львів 2004, s. 586-587.

¹⁴¹ ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, спр. 4, арк. 17-17v.

¹⁴² Ibidem, ф. 25, оп. 1, спр. 88, арк. 348v.

¹⁴³ Ibidem, спр. 43, арк. 69v-70v.

¹⁴⁴ Ibidem, ф. 28, оп. 1, спр. 4, арк. 124v (Włodzimierz, 1569 r.).

¹⁴⁵ Ibidem, ф. 25, оп. 1, спр. 459, арк. 363.

¹⁴⁶ Ibidem, арк. 174-175v.

¹⁴⁷ Ibidem, ф. 21, оп. 1, спр. 23, арк. 246v.

¹⁴⁸ Ibidem, ф. 25, оп. 1, спр. 3, арк. 103v.

¹⁴⁹ Ibidem, спр. 49, арк. 49v.

się w źródłach Ławryn, który zajmował się produkcją i naprawą szabel¹⁵⁰. W Łucku (1618 r.) notujemy miejskiego surmacza Jacka¹⁵¹. Inny trębacz Justa Załucki (1573 r.) został odnotowany w Zaslawiu¹⁵².

Reasumując, należy stwierdzić, że pisarz w mieście był niezbędną i zarazem poważaną osobistością. Zajmując swój urząd, pisarze składali przysięgę, a za wykonywaną pracę otrzymywali niemałą – jak na te czasy – zapłatę. W miastach królewskich pisarze przeważnie byli miejscowymi mieszczanami, natomiast w prywatnych – funkcję tę częściej pełnili szlachcice, wśród których było niemało Polaków. Zakres obowiązków pisarza był dosyć szeroki – należało do niego chociażby prowadzenie radzieckich lub wójtowskich ksiąg, wypisywanie odpisów z ksiąg miejskich, czytanie listów od króla lub innych osób adresowanych na władze miasta, reprezentowanie interesów miasta w grodzie, poświadczanie różnego typu działań prawnych czy wykonywanie pojedynczych rozporządzeń. Źródła dowodzą, że w niektórych przypadkach pisarze przekraczali swoje służbowe uprawnienia, a niekiedy także postępowali niegodnie.

Miejscy szafarze pilnowali finansów miejskich, kontrolując dochody i wydatki ze skarbu miasta. Interesy mieszczan brał w swoją obronę instygator. Obydwa te urzędy odnotowano tylko w Łucku, ale można przypuszczać, że funkcjonowały one także w innych większych miastach na Wołyniu. Miejscy i wójtowscy słudzy występują w źródłach pod różnymi nazwami. Nazywano ich po prostu miejskimi sługami, ale także pozwańczykami, podwojskimi, parobkami itp. Wykonywali jednorazowe rozporządzenia, pełnili obowiązki policyjne, dostarczali pozwy sądu. Miejscy klikuni ogłaszali mieszczanom rozmaite postanowienia władz miasta, wojewody czy starosty, zaznajamiali z uniwersałami królewskimi, przywilejami, dekrétami. Ważną rolę w owym czasie odgrywała straż miejska, która przede wszystkim pilnowała porządku, ale także zajmowała się ochroną przeciwpożarową. Oprócz dziennej istniała także i nocna straż. Źródła dowodzą, że nie tylko w tych większych, ale i w mniejszych miastach byli kaci, którzy wykonywali wyroki sądowe na tych, którzy wystąpili przeciw prawu. Wzmiankowano w źródłach także o miejskich puszkarzach, ślusarzach, szabelnikach, surmaczach i pastuchach.

Z j. ukraińskiego tłum. Wiktoria Kudela-Świątek i Adam Świątek

¹⁵⁰ Ibidem, спр. 16, арк. 218-219v.

¹⁵¹ Ibidem, спр. 110, арк. 165.

¹⁵² ANKr., AS, sygn. 27, k. 328.

ANEKS

Pisarze miejscy

Miasto	Imię i nazwisko	Rodzaj (pm – pisarz miejski; pr – radziecki; pw – wójtowski)	Rok pojawienia się wzmianki	Źródła
Aleksandria	Wojciech Nasilowski	pm	1644	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 159, арк. 741v
—" —	Kacper Świdzki	pm	1565	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 7, арк. 7
—» —	St. Nesułkowski	pm	1578	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 18, арк. 124
—» —	Jan Młodkiewicz	pm	1602, 1606	ЦДІАУК, ф. 1237, оп. 1, спр. 6, арк. 60v, 93v
—» —	Mikołaj Frank	pm	1611, 1616	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 90, арк. 1004v, 1030; спр. 103, арк. 472v; спр. 131, арк. 135
—» —	Oleksandr Jasiński	pm	1623	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 133, арк. 455v
Bazalia	Lazur Demianowicz	pm	1623	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 154, арк. 1183
Beresteczko	Pawło Wipruszczycki	pm	1623	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 134, арк. 943v
—» —	Marcin Kurenicz	pm	1635	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 196, арк. 636v
—» —	St. Pogonowski	pm	1643	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 237, арк. 449v
Czterwertnia	Hryhorij Ostromiło	pm	1583	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 30, арк. 36v
Deraznia	Mikołaj Skibniewski	pm	1609	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 83, арк. 95
—» —	Wacław Zapolski	pm	1615	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 102, арк. 527.
—» —	Pawło Huberowicz	pm	1647	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 258, арк. 593v
Dubno	Iwan Żeniewicz	pm	1627	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 154, арк. 672
—» —	Petro Sipowicz	pm	1614	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 100, арк. 229
Horochów	Jan Kłopotowski	pm	1606	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 76, арк. 84v

—»—	Tomasz Komelski	pm	1616-1617	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 103, арк. 837v, 998; спр. 107, арк. 321.
—»—	Mikołaj Choryński	pm	1630, 1639	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 172, арк. 181v; спр. 216, арк. 768v
Jezierzany	Olifer Szyszkowski	pm	1612	ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, спр. 44, арк. 31
Jędrzejów (Bereźne)	Jan Chojeński	pm	1630	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 172, арк. 341
Kamień	bez imienia	pm	1624	ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, спр. 57, арк. 446v
Klewań	Krzysztof Rosochacki	p	1630	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 172, арк. 210
Kołki (Romanów)	Mychajło Omelianowicz	pm	1596	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 49, арк. 707
—»—	Roman	pm	1621	ЦДІАУК, ф. 26, оп. 1, спр. 29, арк. 414v
—»—	Andrij Momocki	pm	1629	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 170, арк. 664.
Kowel	Petro Koszowski	pm	до 1550	ЦДІАУК, ф. 27, оп. 1, спр. 22, арк. 405v
—»—	Petro	pm	1556	ЦДІАУК, ф. 1, оп. 1, спр. 1, арк. 4v
—»—	Andrij Żbikowski	pm	1584	ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, спр. 17, арк. 275
—»—	Konrad Segenia	pm	1593	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 44, арк. 270v-271
—»—	Konrad	pm	1602	ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, спр. 34, арк. 256
—»—	Maciej Slawecki	pm	1603	ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, спр. 35, арк. 171
—»—	Jan Jasiński	pm	1614	ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, спр. 46, арк. 628
—»—	Łukasz Suchocki	pm	1615	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 109, арк. 60
—»—	Mikołaj Daniłowicz	pm	1619	ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, спр. 51, арк. 19v
—»—	Wojciech Dobiecki	pm	1624	ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, спр. 57, арк. 295v
—»—	Mikołaj Daniłowicz	pm	1627-1628	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 153, арк. 730; спр. 160, арк. 35v; ф. 28, оп. 1, спр. 63, арк. 173
—»—	Hryhorij Skoldycki	pm	1646	ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, спр. 82, арк. 469

Krasnostaw (dawniej Chłopotyn)	Petro Jagusiński	pm	1630	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 172, арк. 152
—»—	Wawrzyniec	pm	1646	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 252, арк. 391
Krzemieniec	Łukasz	pm	1563	ЦДІАУК, ф. 20, оп. 1, спр. 1, арк. 7; ф. 21, оп. 1, спр. 9, арк. 129v; ф. 25, оп. 1, спр. 5, арк. 194v
—»—	Jurij Kutylowski	pm	1584	ЦДІАУК, ф. 21, оп. 1, спр. 23, арк. 131v
—»—	Marcin Dąbrowski	pw	1607	ЦДІАУК, ф. 21, оп. 1, спр. 44, арк. 67
—»—	Wawrzyniec Wy-chorski	pm	1627	РГАДА, ф. 389, оп. 1, кн. 210, л. 37v
Kuniów	Stefan Dziedzicki (Didycki)	pm	1631	ЛННБ, ВР, ф. 5, спр. 4145, арк. 84.
Leszniów	Jan Słotwinski	pm	1647	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 259, арк. 640v
Lubar	Mychajło Moki-jewski	pm	1596	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 49, арк. 352; 1620
—»—	Balcer	pm	1596	ZNiO, sygn. 3669/II, k. 429 v
Łuck	Bohusz Wańkowicz	pm	1563, 1566-1570, 1572, 1574, 1576-1578, 1583, 1584	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 5, арк. 3; спр. 8, арк. 24; спр. 9, арк. 38, 45v; спр. 10, арк. 284; спр. 11, арк. 459; спр. 12, арк. 554; спр. 13, арк. 59; спр. 122, арк. 283v; спр. 16, арк. 44v; спр. 17, арк. 629v; спр. 18, арк. 47; спр. 459, арк. 308v-309; спр. 19, арк. 236v; спр. 21, арк. 54v; спр. 26, арк. 575v; спр. 29, арк. 4; спр. 30, арк. 64; спр. 31, арк. 573v; ф. 26, оп. 1, спр. 1, арк. 67
—»—	Iwan Pawłowicz Dederkał	pw	1570, 1572-1578	ЦДІАУК, ф. 26, оп. 1, спр. 2, арк. 319v; спр. 14, арк. 372v; спр. 15, арк. 86; спр. 16, арк. 218, 136v-137; спр. 17, арк. 349v, 362, 819; спр. 18, арк. 47v, 241, 351v, 705v; спр. 459, арк. 195.
—»—	Jan Raczyński	pw	1572	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 13, арк. 72
—»—	Jacko Bohuszowicz	pm	1582	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 26, арк. 618v

—»—	Razmiś Sołohub	pw	1583	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 26, арк. 575
—»—	Jan Zagórski	pm	1585	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 34, арк. 1409
—»—	Jarosz Sujeticz	pm i pr	1587, 1592-1596, 1598-1599, 1605-1606	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 33, арк. 385; спр. 37, арк. 835v; спр. 40, арк. 275; спр. 42, арк. 95; спр. 45, арк. 125v, 197-198, 570v-571, 920; спр. 46, арк. 101, 130-130v; спр. 47, арк. 155; спр. 47/II, арк. 266v; спр. 48, арк. 472; спр. 49, арк. 660; спр. 53, арк. 376v; спр. 75, арк. 522v; спр. 76, арк. 238v
—»—	Krzysztof Szczuka	pw	1592	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 42, арк. 274v
—»—	Łukasz Stefanowicz	pw	1594	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 45, арк. 945
—»—	Jakiw (Jarosz, Jac-ko) Bohuszowicz	pm, pr i pw	1599-1605	Latvijas Nacionālā bibliotēka, F. 26, R. 7348, K. 12, 52; ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 55, арк. 173, 464; спр. 60, арк. 415; спр. 65, арк. 189; спр. 66, арк. 365v, 685v; спр. 67, арк. 379; спр. 70, арк. 578v-579; спр. 72, арк. 324 v; спр. 73, арк. 161; спр. 75, арк. 29, 251v; спр. 80, арк. 1166
—»—	Iwan Połowkowicz	pm i pw	1608, 1610-1612, 1616, 1618-1619, 1621, 1624	ЦДІАУК, ф. 21, оп. 1, спр. 72, арк. 114v; ф. 25, оп. 1, спр. 80, арк. 1056-1056v; спр. 81, арк. 667v; спр. 89, арк. 30; спр. 90, арк. 936v; спр. 93, арк. 456; спр. 105, арк. 407; спр. 109, арк. 169; спр. 113, арк. 814; спр. 118, арк. 1050v; спр. 120, арк. 824; спр. 121, арк. 407; спр. 123, арк. 198; спр. 137, арк. 502v; ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 1, спр. 425, арк. 1.
—»—	Parfen Hryhorowicz Hołuska (Hołuzka)	pw	1612-1613, 1622, 1624-1625	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 93, арк. 354; спр. 94, арк. 251; спр. 139, арк. 206; спр. 141, арк. 125; спр. 159, арк. 1792

—»—	Josyf Połumerkowicz (Józef Pulu- miarkowicz)	pm	1622, 1629	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 166, арк. 92; ф. 26, оп. 1, спр. 31, арк. 127v
—»—	Błażej (Błażko) Sebastianowicz	pm	1627, 1629	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 157, арк. 521; спр. 161, арк. 566; спр. 165, арк. 520v
—»—	Jan Ohinecki	pr	1630	AGAD, zesp. 4, sygn. MK 178, k. 185
—»—	Konstanty Jacko- wicz	pm	1633	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 185, арк. 51v
—»—	Błażej (Błażko) Sebastianowicz	pm	1633, 1636, 1640	ЦДІАУК, ф. 23, оп. 1, спр. 1, арк. 8; ф. 25, оп. 1, спр. 187, арк. 928; спр. 201, арк. 1062; спр. 222, арк. 557v
—»—	Andrij Iwanowicz Kwaśniewicz	pm i pw	1637	ЦДІАУК, ф. 23, оп. 1, спр. 1, арк. 36, 99v, 168.v; ф. 25, оп. 1, спр. 208, арк. 335v; спр. 211, арк. 264
—»—	Jan Tomkiewicz	pw i pr	1638-1641	ЦДІАУК, ф. 23, оп. 1, спр. 1, арк. 8, 91, 171; ф. 25, оп. 1, спр. 227, арк. 342, 605v; спр. 231, арк. 142v
—»—	Pawło Demkowicz	pm	1642	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 236, арк. 409v
—»—	Stanisław Wi- chrowski	pw	1648	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 260, арк. 1003v; спр. 263, арк. 23v-24.
—»—	Józef Sawicki	pw	1652	ЦДІАУК, ф. 52, оп. 2, спр. 179, арк. 1292
Manaczyn	Bez imienia		1640-i pp.	АРКr., AS, TA, sygn. 453/19, k. 2.
Międzyrzecz Korecki	Marcin Czerniew- ski		1630	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 172, арк. 358
Milanowicze	Pawło Remiszewski	pm	1631, 1634	ЦДІАУК, ф. 1401, оп. 1, спр. 1, арк. 83v, 101
—»—	Jeronim Samotija	pm	1648	ЦДІАУК, ф. 1401, оп. 1, спр. 1, арк. 159
Nowy Zasław	Stefan	pm	1609	ANKr., AS, sygn. 64/2, k. 4
Ołyka	Ołeksandr Osiński	pm	1623	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 133, арк. 455v
Ostropol	St. Michajłowicz (Michalewski)	pm	1638, 1640	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 214, арк. 259v-260; спр. 222, арк. 865

Ostróg	Wasył Lisiczyński		1579, 1582	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 19, арк. 260v; спр. 26, арк. 1014v; спр. 27, арк. 145v-146
—»—	Albert Gołębiowicz	pm	1624	ЦДІАУК, ф. 2228, оп. 1, спр. 3, арк. 2
—»—	Iwan Petkowski (z części ks. D. Zaslawskiego)	pm	1631	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 176, арк. 137v, 503v
Ożohowce	Bronisław Radomski	pm	1613	ЦДІАУК, ф. 21, оп. 1, спр. 50, арк. 76v
Połonne	Przysięgły szlachcic Jan Pawłowski	pm	1638	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 214, арк. 259v-260
Połonne Nowe	St. Orchowski	pr	1609	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 82, арк. 330v
Połonne Stare	Krasilowski	pm	1620	ZNiO 3669/II, k. 362v
Radziwiłłów	Marcin Krasowski		1579	AGAD, ASK, Dz. I, sygn. 31, k. 134
Równe	Pawło Wiśniewski		1572	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 13, арк. 221
—»—	Franciszek Pietraszkiewicz	pm	1626, 1630	ЛННБ ВР, ф. 91, спр. 44. III.5, арк. 46, 133
Sokół	Fedir Czeremcha	pm	1584	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 31, арк. 1128
—»—	Łukasz Rawiński	pm	1618, 1626	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 109, арк. 153v; спр. 148, арк. 625v
—»—	St. Kozłowski	pm	1630	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 173, арк. 774v
Starokonstantynów	Ołeksandr Ławrykowicz		1646	ЦДІАУК, ф. 52, оп. 2, спр. 59, арк. 731
Stepań	Atanazy Oleszkowicz	pm	1627	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 154, арк. 1560
Targowica	Afanasij Semonowicz	pm	1572	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 13, арк. 291v
Torczyn	Mikołaj Uhrynowicz	pm	1567	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 9, арк. 71v
—»—	Jan Zahajko	pm	1593, 1596	ANKr., AS, TRz, sygn. XX/47, k. 338; ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 47/II, арк. 127
—»—	Samuel Zubrzycki	pm	1618	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 113, арк. 217v
—»—	Samuel Zubrzycki	pm	1619	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 111, арк. 233v

—»—	Panas Kozak	pm	1628	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 163, арк. 110; спр. 164, арк. 127v
—»—	Iwan Romanowicz	pm	1635	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 197, арк. 39
—»—	Marcin	pm	1639	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 169, арк. 424v
Tuczyn	Stanisław Witkowski	pm	1608-1609	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 89, арк. 271-271v; BN PAU i PAN, OR, sygn. 262, k. 98v.
—»—	Iwan Sowiński	pm	1630	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 172, арк. 339v
—»—	Albert Izdebka	pm	1643	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 236, арк. 167v
Włodzimierz	Adam Andrijasowicz	pm	1568-1569	ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, спр. 3, арк. 9v-10, 30v, 65; спр. 4, арк. 51v
—»—	Jakim	pm	1570	AGAD, ASK, Dz. 1, rkps. 31, k. 187.
—»—	Andrij Misiewski	pm	1572	ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, спр. 6, арк. 362
—»—	Jan Czarnacki	pm, pr	1581, 1584, 1587	ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, спр. 14, арк. 390; спр. 19, арк. 605v; спр. 20, арк. 28v
—»—	Semen	pw	1587	ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, спр. 20, арк. 325v
—»—	Franciszek Zawadzki	pw	1595	ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, спр. 29, арк. 61v
—»—	Iwan Strywiaski	pm	1614	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 97, арк. 113v; 101. 51v; ф. 27, оп. 1, спр. 13, арк. 476-476v
—»—	Hryhorij Borysowicz Zawalski	pm	1624	ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, спр. 63, арк. 119
—»—	Wasyl Jarmohen	pw	1630, 1639	ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, спр. 64, арк. 146v; спр. 74, арк. 969v
Zakrynicze	Zacharko	p	1612	ANKr., AS, sygn. 64/4, k. 8
Żornów	Tymofij Tomaszewski	pm	1616	ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 103, арк. 661

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD):

- zesp. 4: Metryka Koronna (MK):
 - sygn. MK 178.
- zesp. 7, Archiwum Skarbu Koronnego (ASK):
 - Dz. 1, sygn. 31.

Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, Oddział Rękopisów (BN PAU i PAN, OR):

- sygn. 262.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Archiwum Sanguszków (ANKr., AS):

- sygn. 27.
- sygn. 64/2.
- Teki arabskie (TA)
 - sygn. 146/8.
 - sygn. 453/19.
- Teki rzymskie (TRz)
 - sygn. XX/47.

Latvijas Nacionālā Bibliotēka:

- F. 26
- R. 7348.

Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, Oddział rękopisów (ZNiO, OR):

- 3669/II.

Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника, Відділ рукописів (ЛННБ, ВР):

- ф. 5,
 - спр. 4145.
- ф. 91,
 - спр. 44.III.5.

Российский государственный архив древних актов, Москва (РГАДА):

- ф. 389, оп. 1,
 - кн. 210.

Центральний державний історичний архів України у Києві (ЦДАУК):

- ф. 1, оп. 1,
 - спр. 1.
- ф. 20, оп. 1,
 - спр. 1.
- ф. 21, оп. 1,
 - спр. 9, 23, 44, 50, 54, 72.

- ф. 23, оп. 1,
спр. 1.
- ф. 25, оп. 1,
спр. 3, 5-14, 16- 21, 25- 27, 29-31, 33- 35, 37, 40, 42-50, 53, 55, 60, 65-67, 70, 72-73,
75-76, 80-83, 88-90, 93-94, 97, 102-103, 105, 107, 109-111, 113-114, 118, 120-123, 125,
131, 133-134, 137, 139, 140-141, 144, 148, 151, 153-154, 157, 159-160, 163-164, 166,
169-170, 172-173, 176, 179, 185, 187, 193, 196, 197, 201, 208, 211, 214, 216, 222, 227,
231, 236-237, 243, 258- 260, 263, 459-460.
- ф. 26, оп. 1,
спр. 1-2, 5, 14-18, 29, 31, 459.
- ф. 27, оп. 1,
спр. 13, 22.
- ф. 28, оп. 1,
спр. 1-6, 8, 10, 14, 17-20, 29, 34-35, 44, 46-47, 51, 57-58, 60, 63-64, 69-70, 74, 76, 82.
- ф. 52, оп. 2,
спр. 59.
- ф. 1237, оп. 1,
спр. 6.
- ф. 1401, оп. 1,
спр. 1.
- ф. 2228, оп. 1,
спр. 3.

Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАУЛ):

- ф. 52, оп. 1,
спр. 425.

Opracowania:

- Biłous N., *Służby miejskie na ratuszu w miastach Wołynia w XVI-XVII w.*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2015, t. 75, s. 225-238.
- Groicki B., *Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej*, red. i wstęp K. Koranyi, tłum. J. Sawicki, Warszawa 1953.
- Horn M., *Powinności wojenne Żydów w Rzeczypospolitej w XVI-XVII wieku*, Warszawa 1978.
- Kamler M., *Złoczyńcy. Przestępczość w Koronie w drugiej połowie XVI i w pierwszej połowie XVII wieku (w świetle ksiąg sądowych miejskich)*, Warszawa 2010.
- Samsonowicz H., *Z badań nad kancelarią małych miast w Polsce w XV w.*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 1985, t. 1, s. 243-259.
- Wojtucki D., *Kat i jego warsztat pracy na Śląsku, Górnych Łużycach i w hrabstwie kłodzkim od początku XVI do połowy XIX wieku*, Warszawa 2014.
- Zaremska H., *Niegodne rzemiosło. Kat w społeczeństwie Polski XIV-XVI w.*, Warszawa 1986.
- Білоус Н., *Стражі порядку у пізньосередньовічному Луцьку*, „Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник ЛДІКЗ” 2012, вип. 8, s. 121-128.
- Історія європейської ментальності*, ред. П. Дінцельбахер, Львів 2004.
- Марочкін В., *Українське місто від XV до середини XVII ст. Звичаєво-правова атрибутика як історичне джерело. Історична монографія*, Торонто 1999.

Андрій Заяць, Наймані урядники та слуги в містах Волині у другій половині XVI – першій половині XVII ст.

У статті розглянуто діяльність у містах Волині найманих містом урядників. Почесне місце серед них займали міські писарі. У менших містах писар був один, у більших, найперше повітових, – окремо раецький та вїтївський. У приватних містах серед писарів переважали шляхтичі, у королівських – міщани. Деякі писарі, окрім своєї основної роботи, займалися адвокатською практикою. У Луцьку міськими фінансами займалися шафари, а охоронцем інтересів міщан був інстигатор. Міські та вїтївські слуги виконували доручення та розпорядження раецького і вїтївського урядів. Оголошення у містах робили кликуни. В екстренних випадках для оповіщення міщан використовували церковні дзвони. Порядок у місті підтримувала денна та нічна сторожа. Покарання в містах проводив кат. З міської служби меншого рангу згадуються пушкарі, слюсарі, пастухи та сурмачі.

Ключові слова: місто, Волинь, писар, шафар, інстигатор, кликун, кат

Andriy Zayats, Hired Officials and Servants in the Towns of Volhynia in the Second Half of 16th and the First Half of the 17th Century

The article deals with the activities of hired officials in the Volhynian towns. An important place among them was occupied by city scribes. In the smaller towns, the scribe was only one, but in the larger cities, primarily the county ones, there were two scribes – for the council and the vogt. In private towns, the scribes were mostly noblemen, but in the royal cities – burghers quantitatively dominated. Some scribes acted also as lawyers, apart from their main job. Municipal finances were managed by “shafars” and interests of the burghers were defended by the “instigator”. Vogt and municipal servants carried out the instructions and orders of the city council and the court. The announcements in the cities were made by the herald. In emergency cases, church bells were used to alert citizens. Public order in the city was supported by day and night guards. The punishment in the cities was carried out by the executioner. From the city service of a smaller rank mention cannons, locksmiths, shepherds and trumpeters. There are also mentioned gunmen, locksmiths, shepherds and trumpeters among the city service of a smaller rank.

Key words: cities, Volhynia, scribar, shafar, instigator, herald, executioner